

Thallóczy Lajos mint nyelvművész.

(Thallóczy-emlékvacsorán mondott beszéd.)

Uraim ! Barátaim !

Igaza van a régi hellénnek, hogy a szó az ember lelkéből szárnyaló madár, a beszélő lelke részének röpítője. Igazuk van az ázsiai varázslóknak, hogy az írásjegyre élet van belezárva, s ha velünk van az írás, velünk van, nekünk nyilatkozik az írásban rejtező. Élő barátok beszédében két lélek ölelkezik, és eltávozott szeretteink reánk maradt írásaiban meglátogat bennünket az eltávozott.

Szó és írás a lélek érzékeltetője, a stílusban az emberrel találkozunk.

Van olyan ember, aki több a többinél, szelleme dúsabb másokénál: ilyen volt Thallóczy Lajos. A Róla évenként e helyen előttem megemlékezők az Ő nagy szellemének mindig más-más anyagú kincsére mutattak rá a megemlékező érdeklődésének iránya szerint. Az evangélium-fordító Bárczy István, kinek emberbarát voltát számos alkotása hirdeti, Thallóczyról mint a jóbarátról emlékezett meg. Némethy Károly, ki az országunk végzete ellen vítt küzdelmében megismerhette az ember meg ember közti különbséget, Thallóczyról mint emberről szólott. Tury Gyula, a híven festő, Thallóczy szívére festett képet szóban. Horánszky Lajos, az integer vitae politikus, ki sem rágalmazni, sem hízelegni nem tud, Thallóczy bölcs hazafiságáról tett bizonyosságot. Kállay Ubul, évezredes törzsök hajtása, évezredek titkainak bűvárlója, a jó papként holtig tanuló, Thallóczynak mint egykori tanárának áldozott. B. Skerlecz Iván, a magyar birodalmi eszmét önvére csordultával megpecsétlő utolsó horvát bán, Thallóczyban az előrelátó balkán-politikust méltatta. Taubinger Rezső, az Úr ígéjének magyarázója, Thallóczy nemes szenvedéseinek szent értékére mutatott rá keresztyén alázattal. Bárány Malcomes Gyula, a jogfolytonosság erejének vallója, Thallóczy egyéniségében a történeti alaphoz ragaszkodás és tekintélytisztelet komolyságát domborította

ki. Traeger Ernő, ki pályája kezdetétől fogva a legnagyobb távlatokat nyitó központban áll őrt, egységes képet adott szeretett mesteréről, s mint a gyorsírás kormánybiztosa, följegyezte Thallóczy gyorsíró érdemeit is.

Én, mint nyelvünk multjának és jelenének figyelője, Thallóczy-nak (szépírói nevén Delinek) beszédére, írásaira gondolok ezekben az Őt idéző percekben. Ha föleleveníték magamban az ő elmondott vagy leírt igéiből, akkor olyan élő és színes kép áll előttem, melyben megvannak mindazok a különböző nagy tulajdonságok, melyek együtt alkották Thallóczy ritka egyéniségét.

Midőn ezelőtt huszonöt évvel az első Fogadj Istent intézte hozzám minisztériuma helyiségében, nyomban észrevettem, hogy kiejtése nem idegenes, nem is a színtelen pesties, sem nem iskolásan pedáns, nem a hivatalszobai feszes kiejtés volt, hanem a szabad mezejű magyar vidék eredeti, természetes összhangjában más stílusrétegbeli elemekkel meg nem zavart nyelvének volt tiszta zengése. Ennek hallatára mindjárt éreztem, hogy olyan magyar úrral állok szemben, akit idegen világvárosban nyegleségtől, nagy méltóságban nagyképűségtől megóv a gyermekkori emlékekhez való meleg ragaszkodás.

A magyar vidékek szavai és szólásai frissen megmaradtak az Ő nyelvében. Tréfásan *pattogós* bornak mondja a pezsgőt. A Szinnyei-pártot *Szinnyei-had*nak. Nem írja, hogy *létezik*, hanem: *leledzik*. «Egyáltalán a nyugati, népesebb vidékeken, hol a nemesség javadalmas része és fölös munkás *leledzik*: a mérleg inkább a forgótőkével rendelkező nemesség javára hajlik». A «melegnek tart» helyett a tömörebb *melegell* jön a tolla hegyére: «Boszniába utazó tisztek bánatosan panaszkodnak a sör hiányáról, *melegellik* a kotyvalékot». A dervisek őrvongó forgását a *forgás* szónál sokkal jobban érzékelteti a *sergés* tájszóval: «Félóráig tart a szertartás, s a résztvevők alig fáradnak el a *sergésben*». Hangulatos és kifejező magyar szólásokkal élénkít és jellemez: «Magáról a városról csak annyit, hogy nagy benne az olcsóság, *jó órában essék a mondas*». A mohammedánokról szólván — «becsületre, *józsanságra nagy ben-nük az akarat*». Nem téveszti el a «létére» helyes alkalmazását: «*török pap létére*» (azaz: bár török pap volt) «németül beszélt». Nem téveszti el az *is* szórendjét: «Akárhogy küzdöttem is ellene», nem pedig: «akárhogy is küzdöttem»... Nem hagyja megjegyzés nélkül, ha tréfából bár, valami idegeneset ír: «Népessége vegyes a lehetetlenséig, *hogy német módra beszéljünk*».

Épen maradt nyelvérzékével szükség esetén a legkifejezőbb szót úgy megalkotja hirtelenében, mintha azt már gyakran hallottuk volna : «A szerbnek e részben igen eleven az érzéke, tud is a kereskedéshez, meg szeret is *boltoskodni*».

A magyar nép tréfás névelferdítő kedve nyilvánul meg nála az olyanban, hogy tréfás tudákoskodással imígyen magyarít : «*Marhaszögön* (Marchegg) túl leveti a budapesti ájropéert»... stb. Így «görögösíti» meg Sonnenthal-t *Szonnenthalész*-re, Lueger-t *Kalugerosz*-ra egy görög mezbe bújtatott szatirikus korképben. Észreveszi a hasonló kifejezések finom különbségeit és azokkal jól jellemez finom különbségeket : «A föld népe pedig, akár van termése, akár nincs : sanyarog. Éhezve, nyomorogva odahagy kaszát, kapát s bejön védszentjét imádni. Az orosz nem *imádkozik*, csak *imád*. Áldoz annak az aranyos képnek, aki bajában, perében megsegíti». Íme, új szó faragása és körülményes magyarázat nélkül, a visszaható *imádkozik* és tárgyas *imád* egyszerű szembehelyezésével élesen meg tudja világítani, hogy a primitív orosz paraszt a hívő, bízó léleknek az Istennel való belső kapcsolata helyett még a szent tárgyaktól félő bálványimádásnál tart.

A gyermekkori emlékeknek a magyarsághoz kapcsoló hatását folyton erősítette, mélyítette Thallóczyban a történeti bűvárkodás. Ez a történetírói fölfogású magyar világnézet rányomta bélyegét műveinek nemcsak tartalmára, hanem stílusára is, még pedig nem csupán a történeti jellegűekben. Egy-egy régi szó, nyelvtani alak, kifejezés, hol ünnepies, hol tréfás hangulatú, elárulja a történetíró szépirodalmi igényű műveiben is. Szórakoztató könyvnek csak igazi történetíró adhat ilyen szellemes és hangulatos címet : «Gyepűn innen, gyepűn túl», meghordozva bennünket azon a szép és tanulságos útján, melyet hazánkban és a hajdan magyar uralom alatt levő balkáni szomszédságban tett. A besszarábiai síkságot a régi magyar «böszörmény» szóval említi : «A *böszörmény* (bessarab) síkság különös látnivalót nem nyújt». Jobban esik lelkének, ha burkus-t írhat «porosz» helyett : «E borok kerülnek via Lemberg Oroszország felé ; a sopronyiak s hevesiek Morvába, Sziléziába, *Burkusországba* meg Ausztriába». Régi szó, szinte nem is helyettesíthető mással : «A székelység... birtoka nagy *fajossága* mellett annyifelé oszlott»... Régi tömör szerkezet, kár, hogy újabb, lazább helyett feledésbe jut : «Szerbiában... Minden *idegen adta* vagy *hozta* dolog, még ha Isten áldása is, rossz és gyűlöletes».

Thallóczy nemcsak történetíró volt, hanem szépíró is, és

amint szépirodalmi stílusát megnemesíti történettudós mivolta, úgy tudja a súlyosabb történeti tárgyat könnyedebbé tenni szépíró tehetségével. Ilyen sorai: «A Frangepánok hatalmáról düledező várromok tanúskodnak, Zrinyi nincs többé, Blagayakért még messzebb kell majd mennünk le Boszniába, ahol négyszáz évig védték a magyar címer becsületét. Ezeknek az embereknek a forgó tőkéjük bátorságukban rejlett, értékpapírjaik fegyverekből s hű cselédjeikből állottanak; amazokat rozsdá lepte be, ezeknek csontjai régi gazdáikkal porladnak valamelyik félreeső völgy ölében». Vagy: (Bihácson) «Most javíttatja ki a kormány a török mecsetet, azt, amelyik előbb a katolikusoké volt. Keresztény mérnök vezeti a munkálatokat. Meglelték a hajdan nagyobb templom alapját s eddig kilenc sírkövet, alattuk pedig temérdek embercsontot. Szinte meghatja az embert, mikor olvassa, hogy itt nyugszik feje nélkül Stojkovich Bernát, elesett a katolikus hit védelmében, s véle együtt nemzetségének harcosai. A nemesek akkoron csakugyan megfizették a véradót. 1523-ban esett el a likai harcokban Farkassich Miklós, hős halállal múlt ki a ripacsi vár kapitánya, Izacsics János; Brekovica várának büszke urai: Kobasich János és Gáspár is ide temetkezének. Mellettük nyugodott haló porában nemes Ceritvich Lukács uram, Bihács bírása. A szabó-céh vagyonságára vall, hogy Lukács bihácsi szabó erszénye is megbírt egy sírkövet. A sok cifra címerű sírkő között szerényen meghúzódott Butko építőmester, aki 1502 óta alussza itt örök álmát. Szóval, a régi keresztény temetőt ásták fel, melyről a XVI. század utazói oly gyakran beszéltek. A csontok már össze voltak hányva, számos koponyán meglátszott a kardvágás, némelyiken a golyó vert léket. Most itt nyugszanak csendes békességben a hajdani ellenségek, a csontokból már kiaszott a velő, a halál kiegyenlítette az ellentétet. Nemsokára szép mauzoleum hirdeti majd az új idők alkotó folyamatát».

Thallóczy nemcsak a fakó oklevelek értője volt, hanem a költészetnek és zenének finomult ízlésű élvezője. A síkban folyó ritmust, az ének- és hangszerhangoknak mélységeiben és magasságokban szövődve hullámlását megilletődve fogadta be az ő füle, az ő lelke. És könyvei mondatfűzésében is világosan lehet látni a zeneértőt. Érti a régi és népi magyar nyelvre oly jellemző mellérendelésnek, párhuzamosságnak *henye költőszóval nem lazított* kapcsoló erejét. Például: «A multat kerestük innen a gyepűn, a régi dicsőség lebegett szemünk előtt túl a gyepűn». Azt írja egy

helyen az utolsó Blagayról, akinél Weissenstein várában pihen : «Különös ez a mi magyar földünk mindig : aki azt egyszer megtaposta s ismeri népünket, urainkat, oda vágyik, s minél messzebb esik távolléte, annál szebb előtté minden, ami jót tapasztalt nálunk. Ennek a vén várnak ura, valahányszor magyar embert lát, könnybe lábbad a szeme s megrezzen benne az ősi magyar húr, mely háromszáz év óta más lanton peng. Családja rokon az osztrák és olasz családokkal, egészen krajnaivá lett már, anyanyelve a német, s mégis mintha úzná valami titkos ideg, mindig azt nézi, mindig azt kérdi : mi van Magyarországgal?» Íme, az átérzett nostalgia-nak megzenésítője ez az ősi magyarságú nyelvrítmus : «*mindig* azt nézi, *mindig* azt kérdi : *mi van* Magyarországgal?» A folyamatossággal ellentétes eszköz egy-egy rövid, de mondatokat érő szóval való bevezetés : olyan akkord, mely még elhangzása után is tovább rezeg, képzetekkel gazdagodik lelkünkben. Ebben is mester a mi mesterünk. Íme : «Szlivnicánál vagyunk. Még látszanak a sáncok, itt-ott egy bombadarab hever, s néhány felhányt sírhalom tűnik szemünkbe. Föllovagolunk a klasszikus dombra, mindegyikünk elgondolkozik, egyet gondoltunk valamennyien, ezt az egy szót, hogy : *miért?*» Megint más az előzményekhez símuló hangulata a befejező rövid akkordnak a következő idilli leírásban : «Hanem hát ennek nincs köze az öreg hársfához. Nagy veréb- és harkályhad ütötte fel tanyáját ágai közt s az a fa egymagában van olyan lármás, mint akár valami kisebbforma berek. Megtelepszünk alatta. A grófné s néhány ismerőse előveszik a házimunkát, dolgoznak szorgosan, Blagayval szivarra gyujtunk s nézzük a világot. A családnak egy barátja : agg — de igazi custozzai — harcos, oldalvást szórakoztatás céljából köhög. Egyikünk sem szól. A nap erősen rátűz a várnak repkényövezte falára, az erős visszfénytől itt-ott megcsillámlik a mohája vesztett falazat. Fenn a vár bástyáján apró sólyomfiókák gerregnek, ezeknek olykor az anyjok hoz valami kis verébfiókát, a várbeli kutyák meg jókedvökbe hangosan felkaffognak. Lenn a völgyben varjak kárognak, apró lovait hajszolja az izzadó paraszt, majd megszólal a templom harangja a völgyön, nem búsan, de mintha csak ebédre szólítaná a hívőket. *Szót fogadunk.*» Íme, ez a jelentéktelen, rövid, egyetlen hangsúllyal ejtett utolsó mondat mesterien fejezi ki hangzásával is a háborítatlan nyugalmat.

A képzőművészet minden ágáért lelkesedett Thallóczy : festmény és szobor vagy — mint ő régieskedve emlegette — írott kép

és faragott kép, mind az ő gyönyörűségére volt. Meglátszik ez is az ő nyelvén, akár kedélyesen, akár érzelmesen festi le szóval, amit lát szemmel és élvez szívvel. «Az Alduna lassú vizén igyekszünk a híres vár felé» — írja Szendrő váráról. «Az öreg Duna már csak robotban folyik errefelé, szinte jólesik neki, hogy imitt-amott megpihenhet valami névtelen sziget körül». Majd máshol: «Meredek sziklafalak között rohan a Verbász. Medre közepén busa szikladarab mered a Pliva felé, melynek víztömege teljes erejével neki zuhan s milliárdnyi cseppekben törik meg rajta. A szivárvány tündére szállott le ide, hogy a sziklák komoly geniusát kedvre derítse. Azonképpen jár vele a szemlélő: előbb meghatja a természet fensége, aztán az öröm érzése támad föl bennünk, szinte kedvet kapunk az élethöz, melyet ez a természet nyújt».

És most e sorok után ez a Thallóczyt igen jellemző sor következik: «Mondhatni, röstellem is ezt a nagy lelkesedést, de nem tehetek róla».

Igen, lelkesedett Thallóczy minden szépért, jóért, igazért, hazáért, családért, barátért — de leplezgette a lelkesedését a magyar ember szemérmével és — itt érkezünk fő talentumához — a politikus, a diplomata köteles zárkózottságával. Érző szívet és komoly tudást takart az ő néha cinikusnak látszó modora. Ez a jellemvonása üt ki stílusán abban, hogy legmélyebb politikai bölcseségre valló megjegyzéseit szeret itréfás, köznapi formába öltöztetni. Például 1888-ban írja: «Belgrádtól Szófiáig folyton hódít a sör; féltő, hogy Gambrinus ő felsége legyőzi Bacchus ő istenségét. Bizony mondom, ha a szerb trón sörös hordón állana, tán biztosabb alapon nyugodnék, mint az úgynevezett népbizalmon».

Thallóczy gyorsíró is volt, sőt a magyar gyorsírás történetéhez is hozzájárult becses adalékokkal. Mikor a szabadságharc elesett hősről, Vasváry Pálról ír, hangoztatja azt az erényét is, hogy jó gyorsíró volt. Szinte megjeleníti előttünk az ő lelkes gyorsíró voltát ezzel a följegyzéssel, hogy: «Folyton gyakorolta magát, s ha vitatkozott, jobbkezeivel folyvást gyorsíró jegyeket vagdosott a levegőbe». Mai világban, midőn erős az a fölfogás, hogy filológia és gyorsírás szemben áll egymással, sokan nem is gondolják talán, pedig úgy van, hogy Thallóczynak a gyorsírásban való jelessége nagy mértékben hozzájárult az ő stílusa jelességéhez. Hiszen Thallóczy ifjúkori művének hőse, a gyorsíró társaságot is tervező Vasváry Pál, a legjobb szónok is volt, s ugyanezt mondhatjuk Thallóczynak az ő későbbi korszakbeli kedves gyorsírójáról, a még

későbbi idők nyugatmagyarországi áldott eredményű szónokáról, a mi Traeger Ernőnkéről is.

Két okból javítja a stílust a gyorsírás. A gyorsíró, hogy gyorsan író legyen, gyorsan és világosan elemeire tagoltan és elemeiben összekapcsoltan kénytelen áttekinteni az illanó nyelvet. A gyorsírás tehát öntudatosná teszi az író előtt a nyelvet, a szerzőt gondosságra szoktatja. Ez a minden jó gyorsírónál tapasztalható öntudatos műgond megvolt Thallóczyban is. Ebbeli lelkiismeretességében annyira ment, hogy még mással is át szokta nézetni javításra nem igen szoruló fogalmazását. Kegyelettel őrzöm Tudákos Leveleinek azt a példányát, melyben engem «eme semmiskedések borbélyának» nevez.

Aki továbbá egy többszázados könyv és többszázados magánlevél nyelvét összehasonlítja, igen nagy különbséget vesz észre a kettő között a levél nyelvének dallamossága javára. Miért? Mert a levelet legtöbbször úgy diktálták, tehát a diktált régi levélben az igazi élő nyelv hangzik. Miért hát a más hasonló tárgyú könyvekétől eltérő üde dallamosság, változatosság, tárgyhoz símulás Thallóczy mondataiban? Mivel gyorsírással fogalmazta őket, sokszor csak úgy útközben a térdére tett papirosra, úgyhogy a gondolat oly gyorsan, ritmusa-töretlen jelenhetett meg a ceruza hegyén, akár az élőbeszédben.

Thallóczy élete nagyobb részét hazáján kívül, idegenben töltötte s ott megmaradt a legeredetibb magyarnak. Párhuzamos evvel az a jelenség, hogy bár az újabb és régibb korok töménytelen idegen nyelvű irodalmának volt ismerője, idegen nyelvi hatás nincsen az ő művei nyelvében. Ha nagyritkán idegenből idéz, az csak fűszer. A spanyol Geronából írja útja közben: «Csöndesen visszaballagtam szállásomra, elgondolva, vajjon látom-e még azt a napos országot, szívják-e még véretem a szűnyogok? S amint így majdnem önérzélgésre fanyalodtam, akárhogy küzdöttem is ellene, önkéntelenül a fülemből csengett annak a francia nyöszördalnak az ismétlődő végsora: *Partir c'est un peu mourir*»...

A továbbutazás... mintha meghalna az ember... írja négy évvel a herceghalmi halálos út előtt...

Azon az úton is vele volt egy könyv — ha némi stílushatásról szólhatnánk, akkor legfőljebbe az ő kedvelt könyve volna számbavehető. Ez a Károli-biblia volt. Szerette titkon olvasni, néha-néha nyilván idézgetni, de nem mint harcos egyházpolitikus, hanem mint jó keresztyén. Különösen szerette idézgetni a CXXXIII-ik

zsoltárt, hiszen benne van az ő egész világnézete: «Ímé melly igen jó és melly gyönyörűséges dolog az atyafiaknak egyességben való lakások. Ez igaz olyan, mint az ember fejére öntetett drága kenet, melly az Áron pap szakállán mégyen alá, melly lefoly szinte az ő öltözetinek alsó peremjére. Mint a Hermon hegynek harmatja, melly a Sion hegyeire száll, mert ott parancsolja az Úr, hogy legyen áldás és élet mindörökké».

Uraim! Barátaim!

Thallóczynak ezekkel az ő bennünket, társaságunkat illető kedves ígéivel végzem emlékezésemet, abban a hitben, hogy az atyafiaknak Thallóczy példája, szavai és írásai szerint egyességben való lakások csakugyan áldást és életet ad nekünk, — és szép álmot Thallóczynak.

Boldog, szép álmot, hiszen mikor valamely boszniai útjában egy boldog álmát leírta, annak képei között benne volt a vele jó egyességben lakozó barátnak képe is.

«A jó kocsi» — úgymond — «csakhamar álomba ringatott. Álmodtam is szépet. Mintha ezer meg ezer vízcseppet láttam volna, mindegyikben egy-egy külön látomás tükröződött vissza ebben az öreg Bekir bég, amabban a szilvóriumot kínálgató atya, emitt gyönyörű völgyek, majd sziklarózsával fődött falak, gerlék, kapaszkodó lovak keringtek tündéri változatokban. Be kár, hogy nem tartott tovább ez az álmkép, melynek a köde néha a visszaemlékezés kellemes perceiben föl-fölelevenedik lelkemben. Boldogok, kik szépet álmodnak».

Uraim! Barátaim!

Hiszem, hogy a mi mai egyességben való lakásunkra és ennek a serlegnek emelésére is fölérezve, szépet álmodik a mi feledhetetlen elutazottunk, kit ama másik kocsi örök álomba vitt...

Thallóczy Lajos, boldog, szép álmodást, nagy magyar birodalomnak szépséges tájairól, benne való atyafiaknak egyességben való lakásokról!